

УДК 340.141“15/16”

**ЗВИЧАЇ ТА ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ
ЛЬВІВСЬКОГО ЦЕХУ БАГАТИХ КРАМІВ
У СВІТЛІ ЦЕХОВИХ ПРОТОКОЛІВ XVI – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XVII ст.**

О. А. Заяць

**(Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, м. Львів)**

Описано звичаї та повсякденне життя цеху багатих крамів у ранньомодерному Львові, цехові вибори, функції цехмістрів та інших цехових братів, зокрема догляд за арсеналом (обладунками), матеріальне забезпечення крамарської вежі, діяльність цеху під час “тривожних часів”, участь братії у “курковій стрільбі”, в урочистих ходах і процесіях, заупокійних богослужіннях, загальноцехових сходинах, у сплаті податків, внесків, пожертвувань і складчин на покриття цехових витрат. Наведено детальний огляд цих видатків – на ремонт крамів, вежі та вітарів, на судові процеси, адвокатів, поїздки до столиці, подарунки та хабарі. Висвітлено норми цехового співжиття, дотримання правил чесної торгівлі та покарання за їх порушення, запобігання конфліктам у цеху тощо.

Ключові слова: цех; багаті крами; ранньомодерний Львів; цехмістри; цехові вибори; урочисті процесії; заупокійне богослужіння; цехові сходини; внески; цехові видатки; адвокати; правила торгівлі; цехові конфлікти.

This article deals with customs and daily life practices in the Guild of Rich Stalls in early modern Lviv . It describes the guild elections, functions of guild seniors and other members (brethern), in particular supervision of armory, supply of guild tower, guild activity during anxious times, participation in shooting competitions, ceremonial processions, requiem masses, guild meetings, in payment of taxes, fees, contributions and donations for covering the guild expenses. The article shows in detail the purposes of such expenditures – repair of guild stalls, tower and altar, costs of legal proceedings, travel expenses, gifts and bribes. It also presents the rules of coexistence in guild, the observance of the principles of fair trade and penalty for its violation, and measures to prevent conflicts inside the guild.

Key words: guild; Rich Stalls; early modern Lviv; guild seniors; guild elections; ceremonial processions; Requiem mass; contributions; fees; expenditures of the guild; lawyers; the principles of fair trade; conflicts inside the guild.

Постановка проблеми. Львівські торговці, котрі мали право торгувати уроздріб широким асортиментом товарів, називалися крамарями. Вони були двох типів – “багаті”, які торгували найціннішими та популярними товарами, та “вбогі”, котрі перепродували ті групи товарів, що фактично опинялися поза увагою “багатих”, –

© О. А. Заяць, 2016

переважно дешеvu продукцію. Крім того, існували ще й інші групи торговців – престижні сукнарі та аптекарі (останні спочатку вважалися змішаною ремісничо-торговельною групою, але з часом почали сприйматися як винятково торговельна професія), малопrestiжні тандитники (продавці вживаних речей) і перекупні (продавці різної продукції, передусім продовольчої). Усі ці групи торговців (за винятком перекупнів) мали власні професійні корпорації, однак лише у багатих крамарів збереглися їхні цехові книги, які досить добре описують життя цеху. До наших часів дійшло лише дві такі книги, одна – збірка прав і привілеїв крамарського цеху (1519–1638 рр., але цехові звичаї та повсякдення там висвітлено досить слабо)¹, інша – це книга цехових протоколів багатих крамів за 1528–1632 рр. Остання – надзвичайно інформативна у цьому плані, тому вкрай важливо детально вивчити це унікальне джерело не лише для Львова, але й загалом для українських міст².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія торгівлі у середньовічному та ранньомодерному Львові віддавна привертала увагу дослідників і дочекалася низки опрацювань³, однак діяльність власне торговельних корпорацій Львова, які провадили цю торгівлю, після кількох невеличких і досить поверхових розвідок

¹ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Dział rękopisów (далі – BZNO) [Електронний ресурс]. – Sygn. 1645. – Режим доступу: http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=6082&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI=D0083E1BB88258369A498E298ABA21F3-3

² Книга збереглася у вигляді фоторепродукцій, розділених на дві архівні справи. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002–1003. Оригіналу книги досі віднайти не вдалося.

³ *Lewicki S.* Lemberg's Stapelrecht. – Lwów, 1909; *idem.* Targi lwowskie od XIV – [do] XIX wieku. – Lwów, 1921; *Charewiczowa L.* Handel średniowiecznego Lwowa. – Lwów, 1925; *Подградская Е. М.* Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв. – Кишинев, 1968; *Кривонос В.* До питання про діяльність середземноморських греків у Львові в XVI – середині XVII ст. // Lwów – Miasto, społeczeństwo, kultura. – Kraków, 1998. – Т. 2. – С. 59–65; *юго ж.* Торговля левантійським вином у Львові в середині XVI – першій половині XVII ст. // Львів: місто – суспільство – культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 126–136 // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спец. випуск); *Шиян Р.* Торговля міст Руського і Белзького воєводств у XVI – першій половині XVII ст. // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1994. – Т. 228. – С. 123–159; *її ж.* Купці-шотландці в містах Руського воєводства у XVI – XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1998. – Вип. 33. – С. 50–55; *її ж.* До історії львівської торгівлі другої половини XVII ст. (за даними митної книги 1669 року) // Львів: місто – суспільство – культура. – Т. 3. – С. 137–149; *Заяць О.* Негативні явища в міській торгівлі Львова XVII ст. крізь призму скарг поспільства // Історія торгівлі, податків та мита. – 2015. – № 2 (12). – С. 31–55. Львівській торгівлі присвячені окремі фрагменти праць *І. Крип'якевича*, *В. Інкіна*, *А. Дзюбінського* (*Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 23–30; *Інкін В.* Нарис економічного розвитку Львова у XVIII ст. – Львів, 1959. – С. 88; *Dziubiński A.* Na szlakach orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku. – Wrocław, 1998). Нещодавно опубліковано також джерельні матеріали з історії львівської торгівлі: Східна торгівля Львова в другій половині XVI – першій половині XVII ст.: зб. документів / упор. *В. Г. Кривонос*. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011.

першої половини XX ст.⁴, довгий час залишалася на маргінесі студій, і лише останнім часом з'явилися публікації, що проливають світло на це питання⁵.

Мета статті – максимально використавши крамарські протоколи, дослідити звичаї, правила співжиття та поведінки, а також повсякденні практики цеху багатих крамів у Львові XVI – першої третини XVII ст. Хронологічні рамки дослідження пояснюються крайніми датами збережених крамарських книг.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення правил співжиття різних міських професій непогані відомості постачають цехові статути. Львівські крамарі⁶ мали власні привілеї, вважаючи їх до певної міри установчими, оскільки покладалася на них як на правову основу своєї діяльності: багаті крамарі – на привілеї 1444 р., вбогі крамарі – на привілеї 1441 р. (обидва – видані королем Владиславом III)⁷. Також для купців багатих крамів дуже важливими були привілеї Сигізмунда I з 1519 р.⁸, який фактично віддавав їм монополію роздрібної торгівлі у місті. Але все це були привілеї, а не цехові статути у вузькому значенні цього слова. І власне тут цінні протоколи корпорації багатих крамів, до яких було вписано

⁴ Lewicki S. Konfraternia kupiecka we Lwowie za Stanisława Augusta. – Lwów, 1910 (невеличка брошура, в якій після досить загального вступу було подано текст нового статуту відновленої купецької корпорації з 1767 р.). Також невелика частина монографії Луцїї Харевиц про львівські професійні організації, у якій ідеться про торгівлю (*Charewiczowa Ł. Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski Przedrozbiorowej.* – Lwów, 1929. – S. 138–145).

⁵ М. Капраль опублікував привілеї та статути купецьких корпорацій Львова (купців, суконників, тандетників, шинкарів та торб'ярів: Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій / упор. М. Капраль. – Львів, 2007 (Monumenta Leopolditana (Львівські історичні пам'ятки. – Т. 4). – С. 496–550. Крім того, вийшло дві статті: Заяць О. Старі та нові “білі плями” в історії крамарських корпорацій у Львові (друга половина XIV – перша третина XVII ст.) // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 2012. – Т. CCLXIV. – С. 138–170; його ж. Оборона прав крамарських корпорацій Львова перед позацеховою конкуренцією в XVI ст. // *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin.* – Lublin, 2014. – S. 354–364.

⁶ Торговці, котрі належали до цеху багатих крамів воліли себе називати крамарями (щоб підкреслити, що вони володіють крамами у містах, де велася роздрібна торгівля), а купцями називали гуртівників-негоціаторів, які “купчилися”, тобто торгували гуртом. Водночас решта мешканців міста не надто дотримувалась цих термінологічних розрізень і нерідко називала купцями всі категорії заможних торговців. Власників багатих крамів також часто називають купцями в історіографії, хибно вважаючи, що “купці” – це багаті торговці, а “крамарі” – вбогі, однак це не відповідає дійсності тогочасного Львова.

⁷ Опубліковані М. Капралем: Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.: зб. док. / упор. М. Капраль. – Львів, 1998 (Monumenta Leopolditana / Львівські історичні пам'ятки. – Т. 1). – С. 86–87 (№ 29, 1441 р.); Економічні привілеї... – С. 2–3 (№ 1, 1444 р.). Фактично ці привілеї тематично не були навіть включені упорядником до відповідного розділу купецьких корпорацій. Також слід зазначити, що самі “вбогі” та “багаті” крами існували у Львові задовго до цих привілеїв, тому останні їм були потрібні радше як символічні точки відліку в історії своїх корпорацій.

⁸ Економічні привілеї... – С. 496–498 (№ 111).

“статті”, що, очевидно, походили з давнішого цехового статуту, який не дійшов до нашого часу в оригіналі.

Ці пункти мають заголовок: “Звичаї цеху крамарів, наново укладені за згодою всього братства після пожежі всього міста року Божого 1528” (*Consuetudines contubernii mercatorum post totius civitatis conflagrationem denuo de consensu totius fraternitatis comparat[a]e anno Domini MDXXVIII*)⁹. Зворот *denuo ... comparatae* вказує, що мав би існувати ще якийсь давніший статут. З іншого боку, це могла бути спроба поновного відтворення давніх звичаїв, які не були зведені в єдиний документ, а записані у різних розпорошених записах, і коли пожежа знищила цю документацію, то цех вирішив пригадати (відновити), підсумувати і систематизувати давні практики. Це опосередковано засвідчує те, що частина “звичаїв” (своєрідних параграфів) починається зі слів “сталася якогось часу певна ухвала в цеху” або “сталася ухвала стародавніх звичаїв” тощо. Слід зазначити, що текст “Звичаїв” продовжується у книзі після десятисторінкової перерви, аж серед записів 1560-х рр.¹⁰, але звичай невідомо, котрий звичай у якому році було запроваджено – лише певні їхні записи мають датування. Зрештою, важко назвати цей розпорошений перелік цехових норм цілісним документом, це радше збірка розрізаних записів, яка сумарно виглядає як дещо неупорядкований статут (принаймні крамарі мали його дотримуватися наче справжнього статуту). “Звичаї” охоплювали широкий спектр правил співжиття в цеху: умови вступу до цеху¹¹, випадки відсутності цехмістрів у цеху, сплата королівського чиншу, відвідування заупокійних богослужінь тощо. Ці норми вписано до “Звичаїв” хаотично, без зв’язку між собою і внутрішньої логіки. Очевидно, вони вносилися до цехових записів у міру виникнення потреби.

Ці “Звичаї” зрештою становлять лише незначну, хоч і важливу частину книги крамарських протоколів. Окрім них, у книзі є вписані королівські привілеї й декрети, рішення і постанови цеху, списки членів цеху, витрат, повсякденні події, суперечки, нотатки про вступ до цеху тощо. Тому у викладі матеріалу статті спробуємо згрупувати джерельну інформацію і подати її у певному зв’язку між собою, розглянувши по черзі цехові вибори, функції цехмістрів та інших цехових братів, зокрема догляд за арсеналом (обладунками), матеріальне забезпечення крамарської вежі, діяльність цеху під час “тривожних часів”, участь братії у “курковій стрільбі”, в урочистих ходах і процесіях, заупокійних богослужіннях, загальноцехових сходинах, у сплаті податків, внесків, пожертвувань і складчин на покриття цехових витрат, детальний огляд цих видатків (на ремонт крамів, вежі та вітарів, на судові процеси, адвокатів, поїздки до столиці, подарунки та хабарі), а також норми цехового співжиття, дотримання правил торгівлі та покарання за їх порушення, запобігання конфліктам у цеху тощо.

Отже, однією з найважливіших складових життя цеху була процедура і церемонія обрання цехмістрів. Уперше в книзі цехових протоколів запис про такі вибори трапляється 1577 р.¹² Вибори цехової старшини логічно мали б узгоджуватись із за-

⁹ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 15–19.

¹⁰ Там само. – Арк. 30–32.

¹¹ Див. окреме дослідження: *Заяць О.* Умови вступу до цеху багатих крамів у XVI – першій третині XVII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2016. – Вип. 19 (у друці).

¹² ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 43.

гальноміськими виборами урядників, що відбувалися завжди 22 лютого (свято Кафедри св. Петра, *Cathedrae s. Petri*, або ж *s. Petri ad cathedram*, чи *s. Petri cathedrati*). Але, як засвідчують крамарські записи, вибори в цеху могли відбуватись у різний час – у березні, в травні, липні, вересні, грудні тощо – залежно від ситуації. Хоча, звичайно ж, якщо була така можливість, “елекцію” намагалися провести у лютому після загальноміських виборів урядників (*gdy przyszedł zwyczajny czas w tym mieście electiey albo odnawiania cechmistrzów i stołowych panów bracziey po S. Pietrze Stolecznym i po electiey generalney urzędow mieiskich*)¹³. Власне ж цехмістри мусили складати присягу перед радою. Але, наприклад, у 1617 р. вони невчасно склали присягу й, хоча виправдовувалися, що не були оповіщені, все ж мусили сплатити райцям штраф – 2 зл., імовірно, з цехових грошей, адже цю суму вписали до реєстру витрат¹⁴. Під час виборів пили вино зазвичай у невеликих кількостях, адже воно було досить дороге, або ж дешевший мед. На “елекції” вимагалася присутність усіх членів цеху, а в разі неявки сплачувався штраф (у 1621 р. – 6 грошів)¹⁵.

Під час обрання нових цехмістрів попередники вручали їм скриньку з привілеями і передавали вежу з “арматою” (тобто зброєю й обладунками). У 1577 р. цехмістри зазначали, що у скриньці грошей не було, а лише привілеї (в пізніші роки нові цехмістри зазначали суму коштів, яку вони отримали). У вежі провели ревізію, її результати вписали до книг (про що йтиметься нижче). Тоді старшим цехмістром було обрано Юрка Бжеського, а молодшим (тобто заступником старшого) – Яна Лукашовича¹⁶.

Під час передачі скриньки проходив також фінансовий звіт попередніх цехмістрів. Це відбувалося окремо – першим виступав старший цехмістр, потім – молодший, оскільки вони окремо завідували різними прибутками та витратами (“взятками й видатками”), кожен представляв свої “реєстри”¹⁷. Траплялися випадки, що одному цехмістрові братія зараховувала звіт, а іншому – ні. Так, 1612 р. спочатку звіт ішов добре, і старший цехмістр (тоді Вольф Берндт) успішно “ліквідував своїм реєстром видатки слушні та потрібні на цехові потреби”. Але коли він пред’явив реєстр витрат на бенкети, то братія цього ніяк приймати не хотіла, оскільки він витратив понад 100 зл., а дозволялося лише 60 зл. Урешті йому вдалося вмовити цех відкласти цю справу для подальшого обговорення й наради. Натомість у тогочасного молодшого цехмістра – Павла Ларвика – звіт був прийнятий¹⁸.

Якщо йдеться про докладні компетенції, то старший цехмістр завідував скринькою з привілеями та коштами, а молодший цехмістр брав під опіку вежу з “арматою” та вівтар у Катедрі¹⁹. Зі звітів маємо, що старший цехмістр розпоряджався складчинами і витрачав кошти на підтримку цехових справ у задвірних судах, оплачував роботу адвоката тощо, а молодший збирав квартальні чинші з крамів і

¹³ Там само. – Арк. 92.

¹⁴ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 138.

¹⁵ Там само. – Арк. 180.

¹⁶ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 43.

¹⁷ Там само. – Арк. 92.

¹⁸ Там само. – Арк. 93.

¹⁹ Там само. – Арк. 59–61.

відправляв їх на замок, брав різні дрібні оплати за оренду певних місць під час ярмарків, витрачав кошти на різні дрібні справи²⁰.

Із початку XVII ст. (від 1603 р.) почали вестися досить регулярні списки цехмістрів (які завжди були католиками) і столових братів (які виконували дорадчі та допоміжні функції при старших). Останні у повному комплекті нараховувати шість осіб: із двох католиків, двох “панів вірмен” і двох “панів русі” (цікаво, що й у цехових книгах, як і загалом у міській ієрархії Львова, українці, або ж “русь”, ішли майже завжди останніми)²¹. Чомусь у 1603–1606 рр. місце столових братів-католиків пустувало (*S panuw Catolikuw nemo*). Від 1615 р. після списку цехмістрів і столових братів з’являються дописи релігійного характеру: *Ktorych niechay pan Bóg błogosławi i posila aby według jego woli świętey urząd swoy odprawowali, azeby też sami mogli mówic z Daudem S.* (Їх нехай Господь Бог благословляє та підтримує, щоб виконували свій уряд відповідно до Його святої волі, і щоб могли самі говорити зі святим Давидом). Далі наводилися латиною дві цитати з Давидових псалмів: *Providebam Dominum in conspectu meo semper, quia a dextris est mihi ne commovear* (Уявляю я Господа перед собою постійно, бо Він по правиці моїй, й я не буду захитаний! Пс. 15:8) і *Lex Dei eius in corde ipsius et non supplantabuntur gressus eius* (Закон Бога його в його серці, кроки його не спіткнуться, Пс. 36:31). Після чого йшов відомий вислів (девиз святого Бенедикта Нурсійського): *Ora et labora!* (Молись і працюй!)²².

На цехмістрах лежала велика відповідальність, і коли один із якихось причин був відсутній, то потрібно було йому знайти заміну. Так, ще у “Звичаях” 1528 р. записано, що вже тоді існувала давня практика, коли котрийсь із цехмістрів потребував кудись із міста виїхати, то мав призначити на своє місце когось із братії та повідомити про це іншого цехмістра (якби цього не учинив, то мав би сплатити штраф – безмін воску на користь цеху)²³. Раптова смерть одного зі цехмістрів створювала чималі клопоти, які добре видно на прикладі ситуації, що склалася 1607 р. Тоді помер старший цехмістр Станіслав Вільчек, треба було впорядкувати фінанси. Молодший цехмістр Павло Ларвик 8 вересня скликав усю цехову братію і в її присутності зробив ревізію коштів. Передовсім з’ясував скільки грошей залишилось у скриньці по смерті Вільчека, доклав туди гроші, взяті як “ретенти” (стягнену заборгованість) із чиншу, зібраного по покійнику, а також гроші, що надійшли від Івана Бабича та Миколая Гелязіна за вступ до цеху. Також Ларвик поклав до скриньки привілеї та якісь два реєстри в червоній оправі й інші документи (*munimenta*)²⁴. Крім того, Ларвик прозвітував, що йому була передана крамарська вежа згідно з описом (реєстром) обладунків та зброї, що в ній містилась (за винят-

²⁰ Там само. – Арк. 93–94.

²¹ Там само. – Арк. 59.

²² Там само. – Арк. 117 та ін.

²³ Там само. – Арк. 15.

²⁴ Там само. – Арк. 64. Принагідно зазначалося, що ще один привілей із якимись паперами у червоній торбинці перебував на той момент при королівському дворі – на руках у вірменина Юрка Івашковича (ці були ввірені йому іншим крамарем Христофом Яськовичем для залагодження при дворі справи крамарського цеху зі львівськими шевцями та кушнірами).

ком кираси, вже раніше проданої комусь цехом)²⁵. Та вже наступного дня, підбивши всі рахунки, Ларвик згадав, що ще за життя Станіслава Вільчека він витрачав власні кошти на цехові потреби і небіжчик не встиг компенсувати Ларвикові його витрати. Тому молодший цехмістр вирішив повернути потрібну суму собі зі скриньки²⁶. У цій ситуації, очевидно, доводилось покладатися на порядність того цехмістра, котрий залишився живим.

Схожа ситуація була, коли помер Лукаш Міхніцький (1617). Тоді Симон Войша, який був старшим цехмістром, повідомив, що минулого року він подав небіжчикові Л. Міхніцькому “реестрик” власних видатків на різні цехові потреби (через те, що цехмістри обмінювалися позиціями, тоді С. Войша був молодшим, а Л. Міхніцький – старшим цехмістром). Однак покійний не встиг ані внести того реестрика до цехових записів, ані повернути його С. Войші. Тому останній компенсував собі зазначені у тому реестрику кошти (у розмірі 2 зл. і 2 гр.). Також тоді було доплачено сторожеві Войцехові квартальну платню, бо небіжчик не встиг її виплатити²⁷. Зрештою, власні кошти витрачали не тільки цехмістри, але й інші члени цеху (суми були значно більші!). Так, із наказу небіжчика Лукаша видавали значні кошти Якуб Івашкович (13 зл. – на позови) і Полібовський (40 зл. на – “різні цехові справи”)²⁸.

Молодший цехмістр, як уже згадувалось, завідував “арматою”, тобто складом зброї та обладунків у крамарській вежі. Члени цеху мали бути готовими до участі в обороні міста, для цього потрібно було тримати в належному стані і в достатній кількості “армату”. Обладунки чи зброя, які дарувалися під час вступу до цеху, передбачалися або для власного користування, або для видачі котромусь “пахолку”, який заміняв крамаря²⁹ (останній варіант із часом ставав популярнішим). Ревізія башти відбувалася кожного року, однак у крамарських протоколах збереглися лише три описи зброї та обладунків, якими володів цех.

Перший такий перелік було складено цехмістром Яном Доліною у 1566 р. й подано до звіту про складання свого уряду в 1567 р. Опис має назву *Inventarium regestrare armature et aliarum rerum bellicarum contuberny fraternitatis mercatorum institarum divitum Leopoliensium in propugnaculo circa portulam minorem civitatis istius consistentium* (Інвентар озброєння та інших військових речей цеху братства львівських купців багатих крамів, які зберігаються у вежі біля міської малої брами). Укладач інвентаря розділив його на дві частини – на нові надходження (ті предмети, які надійшли протягом 1566 р.) й решту предметів, які були у вежі віддавна. Серед нових обладунків і озброєнь названо: повна кіраса і стремена, один обладунок, алебарда й арбалет від Станіслава Долинського; 7 гаківниць і 7 порохівниць, ток (підставка для списів), а також 10 мечів. Окрім того, на вежі зберігалася тоді озброєння й обладунки в розрахунок на 19 пахолків. Крім того, були такі пред-

²⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 65.

²⁶ Там само. – Арк. 66.

²⁷ Там само. – Арк. 135. Боргів покійний напевно поробив немало, тому компенсація розтягнулася на кілька років – ще в 1619 р. цехмістр відбирав у прокуратора Валентина борг небіжчика Лукаша Міхніцького (там само. – Спр. 1003. – Арк. 166).

²⁸ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1003. – Арк. 141.

²⁹ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 50.

мети: 1 кіраса (продана за небіжчика Вільчека), 4 обладунки з наколінками, два повні коміри-обойчики, дві пари рукавиць, прилбиці (забрала); 4 обладунки з прилбицями; 4 коміри-обойчики з малими панцирами; 10 жовнірських (кнехтських) обладунків і 6 прилбичок; 2 цілих панцирі; 5 панцирних фартухів (шорці); 5 панцирних комірів-обойчиків; 12 алебард; 1 спис; 1 залізний ланцюг; 2 павези (дерев'яні щити, покриті шкірою); 2 вил; 2 бубни. Вогнепальна зброя (стрільба) була представлена так: 1 гармата; 7 гаківниць; 2 фаски пороху; 6 сокир; намет, пліт, два флюгери; 12 чорних полотняних камізельок; 9 пар полотняних нарукавників; 13 полотняних штанів; 6 чорних сукняних штанів; 23 шапки; 5 старих рогатин³⁰.

Наступні “пописи” відбулися у 1577 і 1585 рр. і містять приблизно ті ж найменування, хоча кількість самих предметів, звичайно ж, різнилася. Через суттєві відмінності у 1577 р. з'явилися “губчасті” рушниці (тобто із замком, у якому запалювання йшло від “губки”, 12 шт.), порохівниці (19 штук), а в 1585 – “майже добрі арбалети на птаха” (2 шт.) і ванна старовинних (“старосвітських”) стріл³¹. Останні поповнення дещо дивні, адже арбалет почав виходити зі вжитку ще з кінця XV ст. (напевно, тому й стріли до нього названі “старосвітськими”). Крім того, у 1577 і 1585 рр. трапляється більший комплект одягу порівняно з 1566 р. – кількість штанів і нарукавників зросла до 24 порівняно з початковими 13. Отже, цех розраховував виставити більше людей, ніж раніше. Це добре узгоджується з даними про підняття вступних внесків з нагоди “тяжких часів”, адже значна частина цих оплат мала йти на “армату”.

Ревізія башти могла відбуватись і позапланово – наприклад, під час так званої “тривоги”, коли місту загрожувала якась воєнна небезпека. Наприклад, коли була “тривога свавільного жовнірства”³², котре стояло під Львовом у квітні 1615 р., на вежу приходили райці. Це була не просто перевірка, але й приведення “армати” у стан готовності (придатності) до використання – братія натирала олією зброю, їм допомагав один “хлоп”. Фунт такої олії коштував тоді 10 грошів. При цьому за натирання отримували платню як цехові брати, які цим займалися, так і найнятий помічник³³. Окрім платні, ще давали гроші на “мед”, адже у ті часи входило у шкідливу звичку, що будь-яка діяльність потребувала алкогольного супроводу (*na przepicie*)³⁴. Пригощали алкоголем також і ревізорів – наприклад, під час “тривоги” 1619 р. приходив райця Андрій Абрек і перевіряв запаси харчів (“легуміни”)³⁵, і порох на башті. Цех тоді витратив 24 гроші на закупівлю вина для Абрека³⁶. Напевно, під час перевірки з'ясувалося, що продовольство не зберігається належним чином, тому цех був змушений закупити для цих харчів дві бочки. Зрештою, і самі “ле-

³⁰ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 251–252.

³¹ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 43, 52–53.

³² Йдеться про грабунки конфедератів Яна Карвацького (*Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – Львів, 2002. – С. 224).

³³ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 121.

³⁴ Там само.

³⁵ Термін “легуміни” міг вживатись у вузькому значенні – овочі, бобові або крупи, тобто все те, із чого роблять каші, або ж у широкому – “продовольство” загалом. Цех наймав спеціально “хлопів”, щоб носили ці продукти на вежу.

³⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1003 – Арк. 150.

гуміни” коштували немало – 1620 р. на них було витрачено 17 зл. 15 грошів, а потім ще додано 24 зл.³⁷ У 1626 р. райці перевіряли крамарську башту аж 3 рази, їх доводилося постійно частувати вином (сумарно випито гарнець і кварту – тобто 4,7 л)³⁸.

Якщо перевірка виявляла зброю у поганому стані, то цех мав її ремонтувати з власного бюджету. За ремонт кривошипу в арбалеті (*hewaru do kusz*) у 1615 р. довелося заплатити слюсареві 4 зл.³⁹ Загалом ремонт арбалетів, які вже серйозно застарівали, обходився досить недешево. Наприклад, коли влітку 1617 р. проводилися ремонти арбалетів, тятів і белтів (арбалетних стріл), то за це також було заплачено арбалетникам (*samostrzelnikom*) немалу суму – 4 зл. і 12 грошів⁴⁰, а в 1625 р. – на ремонт арбалетів взагалі витратили аж 25 зл.⁴¹ Якщо олово для мушкетів було відносно дешевим (вистачало 2 фунтів – за 2½ гроша), то олово для гармати і гаківниць виходило досить дорого – 4 зл. 18 грошів (щоправда, за невстановлену вагу)⁴². У 1617–1621 рр. крамарські реєстри показують, як цех піклувався про свою вежу – тоді ремонтували списи (дарди), для них докуповували пасма китайки (матерію), так само – підправляли хоругви (дочіпляли пасма тканин – “брет” і для цих робіт спеціально винаймали за гроші кравця), ремонтували гаківниці (передусім, їхні замки), “поволокли” (ймовірно, засклили) баштовий ліхтар, завозили на башту свічки, віз дров і віз вугілля, занесли камінь олова (близько 13 кг), бочку солі, півтори колоди пшона (у вазі – приблизно 323 кг), дві колоди гороху (431 кг), певну кількість сала й жиру (на 15 зл.), а також камінь і 17 фунтів пороху (тобто разом – майже 20 кг)⁴³. Усе це добро потрібно було якось уберегти від крадіжки, тому довелося ще й відремонтувати двері (за що “мулярчикові” заплатили 1 зл.)⁴⁴. Зі збереженням були ще інші клопоти – коли “тривожні часи” минали, то продукти у такій кількості були вже непотрібні. Тому вже восени 1622 р. цех вирішив розпродати частину запасів з вежі: 4 куски сала і 3 жиру (які були погризені щурами), 11 півмірків пшона (приблизно 296 кг), бочку солі (її викупив один із крамарів – Франц Строп), півколоди гороху (108 кг), фаску муки (бл. 15 л)⁴⁵.

Окрім матеріального забезпечення вежі та “армати”, крамарі, як і інші львівські цехи, мали б пильнувати ще й власних військових навиків. Для цього доводилося регулярно вправлятися у стрільбі, у цій сфері крамарський цех мусив тісно взаємодіяти зі стрілецьким братством, яке називалося також “курковим”. Стрілецьке товариство існувало у Львові щонайменше з 1445 р., але вірогідно сягає своїми початками ще XIV ст. Його призначенням було підтримувати у доброму стані навик стрільби серед міщан. Це мала бути незалежна інституція від міської ради, оскільки остання, ощаджуючи кошти, занедбувала такі тренування. У 1546 р. братство отримало підтвердження своїх давніх привілеїв від короля Сигізмунда

³⁷ Там само. – Арк. 167, 170, 173.

³⁸ Там само. – Арк. 215.

³⁹ Там само. – Арк. 150.

⁴⁰ Там само. – Арк. 135.

⁴¹ Там само. – Арк. 208.

⁴² Там само. – Арк. 121, 135.

⁴³ Там само. – Арк. 171.

⁴⁴ Там само. – Арк. 181.

⁴⁵ Там само. – Арк. 139–140, 168, 171, 181, 192.

Августа. Міщани мусили були стріляти у дерев'яного птаха (півня, якого називали “курек”). Особа, яка влучила, називалася “курковим королем” і отримувала податкові звільнення аж до наступного змагання, коли “курка” вигравав хтось інший. Спочатку стріляли з лука, але від часів короля Генрика Валуа – з вогнепальної зброї (від 1623 р. – у тому числі з гаківниць та гармат). У 1600–1631 рр. братство володіло, наданою від міської ради кам'яницею біля Краківської брами й рову, де відбувалися тренування⁴⁶.

Однак попри такі давні традиції існування змагань зі стрільби, у крамарських протоколах уперше згадується про участь цехової братії в цій акції чомусь аж 1611 р., коли цехмістр у своїх записах вказує, що мусив взяти на “куркову стрільбу” 2 зл. і 6 грошів, а ще в іншому місці під тим же роком чомусь вписана сума 5 зл.⁴⁷ Час, коли саме відбувалися ці змагання, можна визначити з того, що обидва ці записи внесені серед нотаток про збір квартальних чиншів на свято св. Трійці. Це підтверджується також подальшими згадками. Так, під 1614 р. у крамарських протоколах записано, що “стрільба гаківнича” відбувалась наступного дня після свята св. Трійці⁴⁸. Ця процедура супроводжувалась випиванням алкоголю, причому явно у надмірних кількостях. Зокрема, записано, що цехмістр Вольф Берндт “випив із якимось Симоном чотири з половиною гарнці меду” (це приблизно 17 л!), тому, ймовірно, крім цих двох, ще хтось їм у цьому допомагав. Тим більше, що після цього було дописано: “Окремо пан Вольф Берндт випив з паном Мораковським, бурмістром, півгарнця вина” (а це ще майже 2 літри)⁴⁹. Бенкети бували досить значні, судячи з витрат. Котрийсь цехмістр, можливо той же Вольф Берндт, під 1612 р. відзвітував чомусь аж за 1610 р. про те, що 12 липня того року збив під час стрільби “курка” і став “курковим королем в цеховій особі” (тобто переміг у цьому змаганні від імені крамарської корпорації), взяв у другого цехмістра Павла (Ларвика) із цехової скриньки аж 36 зл. 18 грошів на бенкет (названий *collatia*, що нині в польській мові означає “вечеря”, але давніше нерідко означало просто бенкет, який відбувався після полудня)⁵⁰.

Під час “куркової стрільби” мали право стріляти всі члени цеху, в тому числі й негатолики – українці та вірмени⁵¹. Цех спеціально депутував кількох крамарів, які мали обов'язок ночувати на стрільниці. Якщо правило порушувалось, то сплачувався штраф. У 1614 р. це була “копа” (2 зл.) на користь цеху, до яких треба було додати ще 12 або 24 гроші компенсації, яку цех мусив виплатити “панам стрільцям” (тобто членам куркового братства). Бували випадки, коли неявку пробачали, наприклад, Криштофові Голубовичу (того ж 1614 р.), оскільки він мав якусь поважну причину (*stuszną przeszkodę*). Але навіть тоді треба було платити 12 грошів компенсації стрільцям. Усі порушники під час стрільби 1614 р., судячи з імен, були чо-

⁴⁶ Детальніше про це див.: *Kulczycki T.* Rys historii towarzystwa strzeleckiego lwowskiego wraz ze zbiorem towarzystwa strzelców lwowskich. – Lwów, 1848.

⁴⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 78.

⁴⁸ Там само. – Арк. 113.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само. – Арк. 92.

⁵¹ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 215.

мусь вірменами⁵². Під час стрільб прислужували якісь найняті люди (“хлопи”), яким за цю послугу платилося (по 12 грошів)⁵³. Наступного року стрільбу не відвідало аж десять осіб: “Торосовичів крам”, Петро Григорович, Миколайова Серебкова, Криштоф Голубович, Тобіашова, Лукіанова, Білдажина, Торосова Рабіччина, Гелязінова, Біленька⁵⁴. Цей перелік змушує замислитись, чи дійсно жінки-крамарки мали відвідувати стрільбу, або все ж таки висилали когось замість себе.

У часи, коли містові загрожувала небезпека, крамарі могли перебувати постійно на своїй башті. У 1618 р. записано: “коли була тривога ... цех сторожував день і ніч”, при цьому їм цілодобово допомагав найнятий “хлоп”, котрому за цей час 3 зл. 16 грошів (приблизно по 7½ гроша щодня)⁵⁵. Ця тривога тривала два тижні (на жаль, невідомо, коли саме, але як можна зробити висновок із дослідження Мауриція Горна, напевно, це було якось пов’язано з тогорічними частими татарськими нападами на львівську землю, які відбулися тоді у травні й червні)⁵⁶. Найнятого слугу залишили ще на “сім ночей”, щоб ночував у башті (по 6 грошів за день), а потім ще 9 днів (по 5 грошів за день)⁵⁷. Чому постійно падала оплата у протоколах не пояснюється, але можна припустити, що в міру зменшення воєнної загрози потрібна була менша пильність і це позначалося на платні. Під 1623 р. записано про ще одну тривогу, яка продовжувалась від св. Івана до св. Маргарити (тобто від 24 червня до 13 липня, отже 20 днів), але, крім інформації про витрату 11 грошів на свічки, у башті жодних деталей не повідомлялося⁵⁸. Очевидно, ця підвищена бойова готовність також була пов’язана з татарським нападом у другій половині червня того ж року⁵⁹. Слуг винаймали, щоб вони доглядали за баштою не тільки на час воєнної тривоги, але й у період епідемії, як про це йдеться у записі від 1624 р. (хоча, можливо, згадується жаклива епідемія попереднього 1623 р.) – тоді найнятому “хлопові” заплатили 1 зл. і 3 гроші за те, що “у приморок башти пильнував і вночі у ній спав”⁶⁰.

Крамарський цех особисто або через найнятих осіб брав активну участь у різноманітних урочистих ходах та процесіях. Наприклад, у 1613 р. цех вислав 10 гайдуків на процесію з нагоди в’їзду на староство Боніфация Станіслава Мнішека⁶¹, 1615 р. – стільки ж гайдуків на в’їзд на архієпископство Яна Андрія Прухніцького⁶², 1626 р. – стільки ж на зустріч польського коронного гетьмана Станіслава

⁵² Там само. – Спр. 1002. – Арк. 114.

⁵³ Там само. – Арк. 115.

⁵⁴ Там само. – Арк. 120.

⁵⁵ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 147.

⁵⁶ Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605–1633 na Ruś Czerwoną. – Wrocław; Warszawa, Kraków, 1964. – S. 12.

⁵⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1003. – Арк. 150.

⁵⁸ Там само. – Арк. 201.

⁵⁹ Horn M. Skutki ekonomiczne... – S. 13. Див. також: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова... – С. 235.

⁶⁰ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1003. – Арк. 208. Про епідемію 1623 р. див.: *Charewiczowa Ł.* Kłęski zaraz w dawnym Lwowie. – Lwów, 1930. – S. 45–52.

⁶¹ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 107.

⁶² Там само. – Арк. 121.

Конецпольського з нагоди його приїзду до Львова⁶³. В усіх випадках гайдуки були найняті за платню (у першому – просто дали по 8 грошів, у другому – по 6 грошів кожному і ще 3 гроші – колективно – на горілку, а в третьому – аж по 14 грошів, але без “горілчаних грошей”). На початку 1622 р. крамарі кілька разів висилали “хлопів” з нагоди приїзду турецького посла. Збережено досить детальний опис як, де й коли їх розміщували: дев’ятьох чоловік відправили до брами під час його вїзду, десятеро поставили сторожувати на ратуші у день Трьох королів (6 січня) і ще троє залишилися на сторожі вночі. Крім того, ще 10 чоловік було виряджено при виїзді посла з міста. За ці послуги платили кожному такому “хлопові” по 4, 5 чи 7 грошів (найбільше за нічну сторожу)⁶⁴. Також крамарський цех вислав гайдуків для супроводу на страту засуджених. Так, у 1614 р., коли вели на страту Ленцького і Гасціка (за крадіжку в конфедерата Тренішовського), крамарі вирядили чотирьох гайдуків на супровід. Схоже було у 1620 і 1621 рр., коли страчували певних людей, то цех вислав по два гайдуки (у різних випадках їм платили по-різному)⁶⁵.

Поза тим, крамарі брали участь у процесіях з нагоди свята Божого Тіла. Урочисте святкування його поширилось по католицькій Європі уповдовж XIV ст., а 1440 р. було затверджено як обов’язкове для публічного святкування свято (*festum fori*) львівської архієпископії⁶⁶. Про участь у таких урочистостях йшлося вже в крамарських “Звичаєх” 1528 р., де пояснюється, що за рішенням всієї корпорації було встановлено, що кожен член цеху повинен виставити від одного “вікна” (під “вікном” розумілася крамниця, торгова точка) одного “пахолка” на процесію Божого Тіла. При цьому немає різниці, у вікні щось продають чи ні. Якби котрийсь член цеху не виставив пахолка, то мусив віддати до цеху два гроші⁶⁷. Крім того, додавалося, що існує ухвала, за якою кожен цеховий брат повинен дати так зване “збройне” на день Божого Тіла – 1 гріш – на вичищення обладунку⁶⁸. Попри давність таких звичаїв, згадки висилання гайдуків на процесії ведуться у крамарських протоколах з 1607 р.⁶⁹ Переважно виряджали 10 гайдуків, але бували випадки, що тільки вісім. Їм давали спочатку 6 грошів платні за участь у ході. З часом почали додавати кілька грошів на горілку й пиво (як правило, 6 грошів на всіх гайдуків разом)⁷⁰. Оплачували й висилали гайдуків не тільки на власне свято, але й на його “октаву”,

⁶³ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 216.

⁶⁴ Там само. – Арк. 183.

⁶⁵ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 113; спр. 1003. – С. 168, 181.

⁶⁶ Детальніше про це див.: *Zaremska H. Procesje Bożego Ciała w Krakowie w XIV–XVI wieku // Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza / Red. B. Geremek. – Warszawa, 1978. – S. 25–40; Dąbrowka A. Anything But a Game. Corpus Christi in Poland // Quaestiones Mediae Aevi Novae. – 2002. – Vol. 7. – P. 245–270.*

⁶⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 19.

⁶⁸ Там само. – Арк. 30. Тому, ймовірно, що так зване “збройне” мало означати радше “обладункове”, оскільки *zbroja* – це обладунок, і саме він мав бути начищеним для того, щоб у ньому брати участь в урочистій ході.

⁶⁹ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 66.

⁷⁰ Там само. – Арк. 113, 121. Якщо спочатку сумарні витрати, включно з алкоголем, на 10 гайдуків становили здебільшого 2 зл. 16 грошів, то в 30-х рр. XVII ст. вони піднялися до 3 зл. 10 грошів (там само. – Арк. 265).

тобто тижнем пізніше. Власне, у випадку “октави” йшлося про так звану “генеральну оказію” або “генеральну” виправу всіх львівських цехів, до якої приєднувалися і крамарі⁷¹.

Також бувало, що крамарі висилали гайдуків на процесії, які організовували кармеліти взуті з вул. Гончарської (нині на території вул. кн. Романа, 1–3), скажімо, у 1622 р. крамарі вислали 10 “хлопів”, але в 1630 р. – лише чотири⁷². Про це є тільки дві згадки у протоколах, і тому важко сказати, наскільки регулярно була участь у процесіях кармелітів, і чи завжди йшлося про одне й те ж свято – у випадку 1630 р. йдеться про 7 січня, отже це якимось пов’язано зі святом Богоявлення (*Epiphaniarum Domini*) або ж Трьох Королів (*Trium Regum*), яке в католицькій традиції святкується 6 січня. Це свято у середньовіччі набуло театральних рис, адже існував звичай перевдягатися на Трьох Царів (королів чи мудреців), які повинні були складати до вітаря золото, миро й ладан та співати пісні. З часом з’явилися і вуличні форми святкування⁷³. Як саме це відбувалось у Львові наразі не вдалося знайти інформацію.

Іншою формою участі у церковних церемоніях і месях був похід на заупокійні богослужіння – “жаломші” (передовсім мова про літургії за всіх померлих цехових братів, які відбувалися по цехах раз на рік). Вимога участі всіх цехових братів у жаломшах – загальнопоширена у цеховому середовищі⁷⁴. Крамарі не були винятком, хоча у них ця вимога не була сформована у вигляді звичного положення (параграфу) у статуті, а як своєрідний прецедент. До “Звичаїв” 1528 р. було вписано перебіг і рішення у суперечці про вимогу з боку цехового керівництва до українських крамарів, щоб ті відвідували заупокійні богослужіння в католицьких костелах. Цей спір відомий в історіографії, оскільки він детально описаний І. Крип’якевичем, який проаналізував кінцеву фазу суперечки на підставі фінального раєцького декрету 1529 р.⁷⁵

Натомість у “Звичаях” писар вирішив описати перебіг і ухвалення проміжного рішення на цеховому рівні: у 1526 р., коли цех у повному складі (спільно з представниками з “русі” та вірмен) засідав у домі Мартина Вассерброта з нагоди збирання чиншів, то цехмістри внесли скаргу на українців, які сиділи на “лядських крамах” і не хотіли ходити на “жаломші” (у поясненні І. Крип’якевича: згадуються українці, які купували крамниці у католиків, хоча в раєцькому записі вжито термін *occupavere*, тому можливо, йдеться лише про тих, хто орендував крамниці). Цю

⁷¹ Там само. – Арк. 121.

⁷² Там само. – Спр. 1003. – Арк. 191, 245.

⁷³ Święto Epifanji // Zwiastun Ewangeliczny. – 1866. – Nr 2. – S. 24.

⁷⁴ Вона чітко прописувалась у багатьох цехових статутах інших корпорацій: бондарів (1601 р.), ливарників (1600 р.), котлярів (1616 р.), голкарів (1649 р.), мечників (1634 р.) та багатьох інших. Див.: Економічні привілеї... – С. 22 (№ 8), 79 (№ 21), 92 (№ 24), 115 (№ 30), 156 (№ 36) і т. д.

⁷⁵ Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 58–69, публікація відповідного декрету ради (там само. – С. 181–182, ч. 337; джерельна основа: ЦДАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 9. – Арк. 903–904). До цього питання звертався також М. Капраль (*Капраль М.* Національні громади Львова XVI – XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів, 2003. – С. 99).

справу названо в протоколах такою, що неодноразово спричиняла труднощі, тому цех вирішив покласти край цьому непорозумінню і постановив, що кожен цеховий брат має бути особисто присутнім на заупокійних месгах, у тому числі й українці, що “сидять по лядських крамах”, так як це роблять самі поляки (*thak yako bywayuq lyachowye*). А на порушників цього припису накладалось покарання фунтом воску⁷⁶. Цікаво, що на засіданні були присутні й вірмени, з якими чомусь такої проблеми не виникало. Зрештою, як відомо з публікації І. Крип’якевича, у подальшому вірмени свідчили на суді не на користь українців, і рішення ради підтвердило вимогу католицького керівництва цеху⁷⁷. Сам факт того, що суперечка тягнулася ще три роки після цехової постанови, вказує, що далеко не всі корпоративні рішення безапеляційно приймалися і входили у життя.

Тривалий час протоколи мовчали з приводу того, наскільки цехова братія, зокрема українці, відвідували поминальні богослужіння. Єдиний виняток – запис під 1531 р. про те, що котрийсь крамар на ім’я Гжегож відкрив крам, не дочекавшись закінчення меси⁷⁸. Неясно, чи він повністю пропустив службу, чи лише не дочекався її кінця й поспішив відкрити передчасно свою крамницю. Більше про це у XVI ст. згадок немає. Натомість наново проблема відвідування заупокійних служб активізувалась у XVII ст. І знову непорозуміння виникло з українцями. Раєцький декрет у цій справі (1606 р.) було внесено до книги прав і декретів львівських крамарів. Суперечка точилася між багатими крамарями і Сеньком Луцьким та Іваном Білдагою, яких звинуватили у тому, що вони занедбали звичай ходити до римо-католицького костелу, противляться цьому й кажуть, щоб цехмістри показали їм відповідну ухвалу, за якою вони мусили б це робити. Але цехмістри показали вищезгаданий (і опублікований І. Крип’якевичем) раєцький декрет з 1529 р., за яким люди “руської релігії”, котрі орендують католицькі крами, повинні ходити до костелу на похорони та заупокійні служби. Українці ж намагалися використати для своєї аргументації якусь справу з вірменськими старшими (можливо, щодо відвідин вірменами католицьких богослужінь), але райці заперечили, що та справа з вірменами ніяк не стосується ситуації з українцями. Попри бажання українців внести апеляцію до короля, в останній їм відмовили⁷⁹.

Багато записів про такі порушення дійшло з 1614 р., коли на месгах були відсутні Станіслав Вільчек, Симон Войша, Миколай Добрянський, Стецькова і Білка, які були змушені сплатити штраф – по 6 грошів⁸⁰. У подальшому серед записів розпорошено неодноразові згадки про пропуски поминальних богослужінь. Заслугує на увагу один випадок (07.06.1615 р.), коли на службу не прийшли чи не найповажніші люди цеху: ані старший цехмістр (Лукаш Міхніцький), ані столові брати-

⁷⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 17–18.

⁷⁷ Крип’якевич І. Львівська Русь... – С. 181.

⁷⁸ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 23.

⁷⁹ BZNO. – Sygn. 1645. – S. 53–54 v. Цей декрет на підставі раєцької книги опубліковано в: Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: зб. док. / за ред. Я. П. Кіся. – Львів, 1961. – С. 128–129 (№ 42).

⁸⁰ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 112, 114. Така ж сума штрафу і під 1617 р. (там само. – Арк. 134).

католики (Павло Ларвик і Єронім Бріннер), а крім того, Станіслав Вільчек (син покійного цехмістра)⁸¹. Можна припустити, що до цього могла спричинити якась непроста ситуація в цеху, але, на жаль, у протоколах немає детальнішої інформації про це.

Обов'язковим було не тільки відвідування поминальних богослужінь, але й простих цехових засідань (сходин), скажімо загальних зборів братії. Також і конкретного члена міг закликати цехмістр для вирішення певних питань. Про обов'язковість відвідування цеху та відповідні покарання зазначається в різних положеннях “Звичаїв” 1528 р. Так, якби хтось із цехових братів під час збору королівського чиншу був удома, то він мав сам, а не через когось, занести його на місце збору податків. Окрім того, якби член цеху на момент збору податків перебував у дорозі, то він мусив повідомити про причини відсутності та принести чинш цехмістрові, інакше – знову ж таки штраф безміну воску. Ця ж кара застосовувалася: якщо цеховий брат не відреагував на заклик цехмістра з'явитися до нього (до того ж порушник повинен зазнати “карання словами” від решти братії)⁸².

Правда, практика свідчить, що карали також і меншою кількістю воску: наприклад, крамарів Підгайного-молодшого та якогось Йосифового сина оштрафували лише по “півбезміну” воску за те, що ті не прийшли на святкування “Нового літа” (тобто Нового року) в цеху (1530 р.); членів цеху Волоша і Маргариту – за те, що ті не були на зібранні цеху, а під час перевірки виявили їх удома (1531 р.)⁸³. Така зменшена “півбезмінова” кара могла бути своєрідною поблажкою (можливо, коли це був перший такий пропуск, якщо порушник смиренно визнав вину і перепросив). Цікаво, що у “Звичаях” існував окремий пункт “Про неходження до цеху”, але в ньому не зазначається сума штрафу за порушення, лише вказано, що кара за це має бути сплачена “до третього дня”, інакше цехмістри повинні закрити крамницю порушника і тримати її замкненою, аж доки штраф не буде цілком виплачено⁸⁴.

Завдяки записам про порушення (пропускам цехових зборів) можна побачити, коли й для чого збирався цех. Окрім уже згаданого “Нового літа”, у 1530 р. кілька крамарів пропустили збори на “сухі дні” (*ad quatuor tempora*)⁸⁵, зокрема на св. Трійці. Це було пов'язано зі звичаєм, за яким кожен, хто “тримає крамарське братство” (тобто є членом цеху), повинен платити один гріш раз на квартал, тобто на Сухі Дні⁸⁶. Хто не платив упродовж п'яти кварталів, той має втратити членство у цеху (“втратити братство”). Виняток установлювався лише тоді, коли член цеху увесь час був відсутнім у Польському королівстві чи хоча б у місті – “тоді цеху не тратить”⁸⁷. Також під 1530 р. записано, що дехто пропускав збори, які скликалися

⁸¹ Там само. – Арк. 120.

⁸² Там само. – Арк. 15–18.

⁸³ Там само. – Арк. 21, 23.

⁸⁴ Там само. – Арк. 19.

⁸⁵ Там само. – Арк. 21.

⁸⁶ Сухі дні (суходні) – у католицькій традиції це дні посту (понеділок, середа і п'ятниця) на початку кожного церковного кварталу (умовно відповідаючи порам року): 1) після першої неділі Великого посту (*Cinerum*); 2) після Зіслання Святого духу / св. Трійці (*S. Trinitatis*); 3) після Воздвиження Хреста Господнього (14 вересня, *S. Crucis*); 4) після св. Луції (13 грудня, *S. Luciae*).

⁸⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 18–19.

для заслуховування рахунків⁸⁸. Збори на *Circumcisionis* (Обрізання Господнє)⁸⁹ належать до зборів на “Нове літо”, адже йдеться про 1 січня.

24 жовтня 1581 р. крамарський цех постановив, що пани браття повинні сходитись до цехмістра кожної четвертої неділі, без різниці, чи буде на це якась спеціальна потреба, чи ні. Під час цих зібрань усі брати мусять складатися до “пушки” (бляшанки) по одному грошу на спільні потреби (*na potrzeby rzeczy pospolyty*)⁹⁰. 2 вересня 1613 р. на сходинах цеху було порушено питання про “недбалих і непослушних братів”, які не з’являються, коли їх кличуть на зібрання, або ж не йдуть туди, куди їм старші вказують. Цех підтвердив якусь ухвалу (від 12.03.1609), записану в так званих “перцептових книгах” (очевидно, ще одна категорія цехових книг – прибуткових, яка не дійшла до нашого часу) і постановив: якщо котрийсь із братів не з’явився на той час, коли скликатиметься цех (*kiedy obeszana cucha będzie*) і вже по закінченні тієї години прийшов або не з’явився зовсім, тоді без жодної поблажки (*bez wszelakiej folgi i respectu*) його має бути покарано – 6 гр. відразу на тих же сходинах. А якщо не прийшов зовсім, то тоді на наступних.

Натомість, хто б узагалі не хотів платити й до третього дня не заплатив, то цех має з ним учинити відповідно до “давньої устави” (записаної на арк. 10 цього ж “реєстру”, тобто у тій же невідомій книзі), а саме – їм має бути замкнено крам, аж доки не виконають зобов’язань. Ті, хто за такого винуватця заступався, так само підпадають під таку ж вину. І на виконання цієї постанови того ж дня вирішили стягнути штраф (“вину”, тобто 6 грошів) з тих, хто запізнився – мали прийти на 19.00, а прийшли як уже “двадцята вдарила”⁹¹ (як видно з цього запису, в цеху пильнували точної години). У подальшому писар досить ретельно нотував випадки спізнення крамарів на зібрання цеху. У серпні 1619 р. записано аж 10 спізнень⁹², а крамар Ян Хмелецький того року взагалі чотири рази не був на засіданнях цеху⁹³.

Крамарі мали своїм обов’язком не тільки відвідувати сходини і богослужіння, але й докладатися жертвами (радше внесками) на інтереси власного цеху. Вперше про такі внески згадано 1581 р., коли під час прийняття до цеху нових братів, крім власне “вступного”, від них було взято певні кошти “на підтримку цеху та

⁸⁸ Там само. – Арк. 21.

⁸⁹ Там само. – Арк. 23.

⁹⁰ Там само. – Арк. 48.

⁹¹ Там само. – Арк. 102–104.

⁹² Там само. – Спр. 1003. – Арк. 160. Крамарські протоколи подають інформацію переважно про внутрішньоцехові складчини на власні цехові потреби. Однак відомо, що цехи брали участь і в загальноміських складчинах, правда, не завжди охоче, а інколи взагалі відмовлялися від цього. Так, у 1614 р. закінчився так званий “ревізорський акт”, який було створено внаслідок розслідування непорозумінь між радою та поспільством (уособленим колегією 40 мужів). Ревізори вирішили, що цехи мають скласти пожертви на юридичні витрати. Крамарські цехмістри протестували від імені цеху, що про це “знати не хочуть”, бо вони не дозволяли на такі кошти й не давали нікому відповідних повноважень погоджуватися. Урешті зійшлися на тому, що виплатили возному 10 грошів, двом шляхтичам ще 10 грошів, а від сусцепти (вислуховування зізнань для запису в книги) 25 грошів (тому все разом обійшлося витратою 1 зл. 15 грошів). (Див.: ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 121).

⁹³ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1003. – Арк. 160.

оборону прав і привілеїв від усяких шкідників” (один крамар – Торос Рабічка – сплатив 5 зл., а інший – Андрій Ільяшевич – 2 зл.)⁹⁴. У 1582–1583 рр. призначення цієї складчини формулювали вже як “на поправу (оборону) наших прав” і цей внесок становив теж 2 зл.⁹⁵, крім Антонія де Массарі, який дав чомусь аж 14 зл. і 28 грошів⁹⁶. Після цього довгий час у протоколах немає згадок про оплату на підтримку цеху. Це можна пояснити тим, що у 1584 р. було підвищено розмір внеску за вступ до цеху близько 8 зл., куди, очевидно, включили й суму цієї “примусової пожертви”.

На початку XVII ст. згадки про сплату грошей “на підтримку цеху” знову з’явилися на сторінках протоколів. Правда, це були невеликі суми, їх сплачували регулярно – по 4 гроші на рік (інколи платили 12 зл. на трирічний термін)⁹⁷. Зберігся також запис про сплату “на підтримку цеху” Дзюрдзі (Боїмом) аж на десять років (теж по 4 гроші), але ця нотатка чомусь була закреслена⁹⁸. З часом розмір внесків виріс: у 1628–1629 рр. вже платили по 10 грошів на рік⁹⁹. За несплату внесків (напевно, все ж “злісну” й неодноразову) могли і з цеху виключити – так було з Симоном Мурадовичем, який через це мусив знову за всіма правилами (у тому числі за “рекомендаціями” інших крамарів) вступати до цеху і платити вступний внесок (1627)¹⁰⁰.

Частим явищем було також оголошення складчин на різні конкретні потреби корпорації. Наприклад, у 1611 р. ухвалили про збір коштів (по 2 зл. 15 гр. з 38 крамів, усього – 95 зл.) на правову боротьбу при королівському дворі проти райців, які забували виконувати свої обов’язки (в плані оборони прав цеху) і проти інших шкідників¹⁰¹. У 1621 р. відбулася “складка” цеху на порох до вежі. Тоді давали по золотому від краму. До цього долучили ще стягнення заборгованих складчин з давніших часів (на судові процеси проти купця Монтелупи і проти шапкарів)¹⁰². У 1622 р. цех оголосив складку по 15 грошів на платню для сторожа і на “гаківничну стрільбу” (цехмістр від таких оплат був вільним)¹⁰³. Натомість у 1627 р. було ухвалено значно збільшену складчину – по золотому з краму – на ті ж цілі (сторож і “стрільба”), але при цьому додали: “та інші цехові потреби”¹⁰⁴.

⁹⁴ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 45.

⁹⁵ Там само. – Арк. 46, 48.

⁹⁶ Там само. – Арк. 48.

⁹⁷ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 147–148, 180–182 і т. д.

⁹⁸ Там само. – Арк. 148.

⁹⁹ Там само. – Арк. 243.

¹⁰⁰ Там само. – Арк. 214.

¹⁰¹ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 92.

¹⁰² Там само. – Спр. 1003. – Арк. 184.

¹⁰³ Там само. – Арк. 190.

¹⁰⁴ Там само. – Арк. 225. Окрім складчин для внутрішньоцехового вжитку, крамарі платили ще й чинш, який ішов королівському старості – “на замок” (це відрізняло власне крамарів як власників багатих крамів від так званих “убогих крамарів”, які платили чинш містові, а не старості). Чинш збирався поквартально, зібрану за рік суму відносив на замок молодший цехмістр. У першій третині XVII ст. сума квартального чиншу коливалася між 17½ і 25 грошами. Детальніше про крамарські чинші див.: *Заяць О.* Старі та нові “білі плями”... – С. 148. Треба додати, що був один випадок, коли від чиншу звільнили крамарську вдову Вольфбернедтову в 1616 р. (це було невдовзі по смерті чоловіка). У протоколах було

Такі самі додаткові складчини йшли на покриття різних цехових витрат, на які не вистачало звичайного бюджету корпорації. А витрати у цеху були значними, їх слід оглянути детальніше, адже вони опосередковано становлять повсякденні клопоти та господарську діяльність цеху. Так, у 1611 р. цехмістр Павло Ларвик видав свої гроші на ремонт склепіння над крамами (це коштувало 1 зл. 11 грошів), через що вимагав, щоб йому компенсували ці витрати ті, хто має свої крами під тією ж відремонтованою ділянкою¹⁰⁵. 1621 р. відремонтували дах над крамом Єроніма Бриніка, а над крамом пані Гелязинової поправили вікна, для чого найняли єврейського скляра, заплативши йому 3 зл.¹⁰⁶ Коли у 1612 р. до крамарської вежі вліз злодій, то, по-перше, довелося витратитися на ремонт багатьох пошкоджень (виготовлення й ремонт гаків, скоб, залізних шин та інших речей, мулярська робота тощо), а також заплатити бурмістрівським слугам за те, що вони спровадили цього злодія, а потім ще й сплачувати “стравне” – на прогодування його вже у в’язниці (насправді, сумарно це не винесло аж так багато – разом 1 зл. 4½ гроша)¹⁰⁷.

Цікава й детальна інформація про ремонт та вигляд “багатих крамів” збереглася у протоколах за 1614–1615 рр., адже це був час активної їх перебудови. 10 липня 1614 р. цех провів “складку на мурування дверей, вікна і ліхтаря”. Йшлося тоді про мурування проходу з Ринку до багатих крамів, а над дверима мало бути кругле вікно, на ньому грати і скло. Також мало бути скло у ліхтарях. Для збору коштів вирішили розкласти на кожен крам по 2 зл. 15 гр. і при райцях пообіцяли, що коли ті двері, які ведуть до Корняктової кам’яниці, а також “середні грати” захочуть перебудувати наново, “чи на такий кштат як оці теперішні, чи на якийсь інший”, то тоді всі брати, які мають свої крами під обома склепіннями, мають однаково складатися – так, як склалися цим разом. З цією метою доручили збір складчини Єронімові Бріннерові, й він подав свій реєстр (на суму 90 зл., тобто вдалося взяти лише з 36 крамів, а на решті чотирьох залишилися “ретенти” – заборгованості)¹⁰⁸. При цьому райці виступили гарантами того, що на таку складчину скидатиметься за зразком “східної сторони”, також і “західна” (як менш зацікавлена у перебудові, вона могла у майбутньому чинити опір складчинам). Отож, обидві сторони багатих крамів мусили складатися як на ворота під кам’яницею Лукаша Міхніцького, так і на середні – так звані “хрестові” (*Krzyżowe*) ворота.

За проведені роботи заплатили муляру Амброзію за поданим рахунком 72 зл. 18 грошів. Окрім того, Вольф Бернт зі своїх коштів видав на залізо ковалям, токарям і склярам (потім йому було компенсовано зі складки та зі “скриньки” 22 зл. 13 грошів, а разом із оплатою мулярської роботи це становило сумарно 95 зл. і 1 гріш)¹⁰⁹. На цьому ремонт не завершився і в листопаді 1614 р., а потім ще й упро-

чітко зазначено, що це виняток, який робиться лише один раз – *pro hac una vice* (ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1003. – Арк. 126).

¹⁰⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 79.

¹⁰⁶ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 183, 191.

¹⁰⁷ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 88.

¹⁰⁸ Там само. – Арк. 112, 114.

¹⁰⁹ Там само. – Арк. 113.

довж літа 1615 р. докупили чимало ринв на склепіння над крамами¹¹⁰. Також у червні й липні 1615 р. цех придбав гонти (95 кіп, отже 5 700 штук) на перекриття склепінь. У подальшому ці гонти докуплялись, також цех купував ще дерев'яні “лати” (для залатування прогалин у даху та спеціальні “латні цвяхи”). Для латання дахів і встановлення ринв крамарі винаймали теслів¹¹¹. У той час цех неодноразово вдавався до послуг майстрів – 1620 р. запросили муляра, щоб замурував вікно у вежі, прикріпив ліхтаря (неуточнено куди) і відремонтував якусь “руїну”, 1621 – коваля для ремонту грат і корит, у 1628 р. – коли знову латали дах і вежу над крамами, то вкотре кликали теслів¹¹².

Зрештою, витрати йшли не тільки на поправу крамів чи цехової вежі – у 1614 р. оплачували ремонт пошкодженого краю крамарського вітваря у костелі, а в 1615 р. – на приклеювання до вітваря відірваної алебастрової консолі (“крокштинну”). В обох випадках ремонтом опікувався цеховий сторож¹¹³. Також цех мав пильнувати інші речі у костелі – наприклад, у 1631 р. крамарі закупили два з половиною лікті атласу (майже півтора метри) на антепендіум (оздоблене покриття для “менси”, тобто престолу), 7/8 ліктя оксамиту (64,5 см), лот крученого шовку (12,7 г), якусь кількість чорного полотна, 7¼ лота позументу (92 г), 3 лоти (38 г) білого шовку на торочки (френцлі) і ще 2½ лота чорного шовку (31,8 г). Для роботи з цими матеріалами крамарі залучили позументника та кравця, сумарно оздоба костелу обійшлася 15 зл. 27 грошів¹¹⁴.

Дуже частими були витрати на віск та свічки, оскільки вони були потрібні постійно і в цеху, і на вежі, і в костелі. Це одна з причин того, чому штрафи в XVI ст. накладалися у вигляді каменів, безмінів, півбезмінів чи фунтів воску. Часто писар уточнює, на які саме свічки витрачаються гроші – скажімо, “свічки на башту”, “свічки до костелу на вітвар”, “поставники” (великі свічки, які переважно ставили при тілі покійного на весь час від моменту смерті аж до похорону) чи про “роратні”, або ж “роратки” (прикрашені білою стрічкою свічки, які символізують Діву Марію і ставляться біля вітваря під час Адвенту, тобто Різдяного посту, тому закупляли їх переважно у листопаді). Під 1614–1615 рр. записано, що виготовленням свічок різних типів займався якийсь чоловік на прізвище Буський. Фунт воску коштував тоді 9 грошів, але з часом дорожчав: у 1621 р. – 13 грошів, а в 1622 – вже 28 грошів¹¹⁵. Однак надто детальний опис використання воску та свічок не входить до завдання цієї статті, хоча досліджувані джерела дають досить багатий матеріал для вивчення свічкарства у Львові – саме слово “віск” у крамарських протоколах фігурує до півсотні разів і приблизно стільки ж слово “свічки”.

Серед інших витрат цеху треба згадати “звичаєві” пожертви. Так, під 1614 р. записано, що в крамарському цеху існував звичай давати на Великдень один фунт перцю ратушному одвірному і ще один фунт – бурмістрівським (раецьким) слу-

¹¹⁰ Там само. – Арк. 115.

¹¹¹ Там само. – Арк. 121, 123.

¹¹² Там само. – Спр. 1003. – Арк. 162, 167–168, 181, 183, 237, 267.

¹¹³ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 113, 121.

¹¹⁴ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 265, 267.

¹¹⁵ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 115, 123.

гам¹¹⁶, а під 1615 р. уточнюється, що видача перцю відбувалася у Велику Суботу перед Великоднем (тоді платили по 15–20 грошів за фунт)¹¹⁷. Крім того, ще є відомості, що цех дарував одвірному фунт перцю ще й на Різдво¹¹⁸, але не зовсім ясно, чи цей дарунок робився додатково до Великоднього, чи на Різдво дарували лише тоді, коли не вдалося на Великдень (з джерел виходило б, що вірогідніший другий варіант, але повної певності немає).

Окрему й дуже велику групу записів у крамарських протоколах становлять нотатки про витрати на судові процеси, висилання посередників до задвірних судів для залагодження цехових справ і відстоювання своїх прав, на видання документів з канцелярії, виготовлення різноманітних екстрактів і витягів тощо. Такі видатки не тільки були часті, а ще й досить значні з огляду на витрачувані суми. Досить ретельно ці записи велися у другому десятилітті XVII ст. і в подальшому. Наприклад, у січні 1612 р. цехмістр витратив 2 зл. і 3 гроші для возного й писаря (за прикладення печатки) у позові цеху проти райців¹¹⁹. Через кілька днів цехмістр видав ще 9 зл. 10 грошів “панові Ярецькому з передмістя” на дорогу до Варшави, куди той їхав у справах цеху, а до того ж ще 2 зл. і 10 грошів за те, що внесли реляції старості “на замок”, їхнім підпискам і канцелярії¹²⁰. Того ж року активно платили грошима та ще й розраховувалися вином із цеховим адвокатом (прокуратором) Андрієм Мосціцьким – йому дали півгарнця вина за те, що той двічі ходив з крамарями до ратуші, та ще кварту вина за те, що він писав листи у Варшаву до іншого адвоката – Каспра Майковського (або ж Маньковського)¹²¹. Останньому до королівського двору також пересилали гроші разом із листом (платили 3 червоних золотих), а його дружині ще додаткового подарували дві “косматих” хустки (за 4 зл.)¹²². У 1613 р. цех узяв кошти зі складки “на підтримку задвірних справ” і через Симона Аведиковича передав їх до Варшави К. Майковському. Ця сума була досить значна – 85 зл.¹²³

Проте усе це були принагідні адвокати, яких, мабуть, залучали для захисту цехових привілеїв лише час від часу. Однак інтенсивні судові процеси потребували когось на постійній основі. Тому в 1617 р. цех багатих крамів зібрався у повному складі й, вирішивши мати постійного адвоката (прокуратора), постановив для нього щоквартальну платню в розмірі 7 зл. 15 грошів¹²⁴. Того ж року згадувалися два “прокуратори”: якийсь Адам¹²⁵ та Валентин¹²⁶ – обидва невідомі. Щодо другого

¹¹⁶ Там само. – Арк. 112–113. Див. також: там само. – Спр. 1003. – Арк. 150.

¹¹⁷ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 121. Пізніше (у 1622 р.) ціна за фунт перцю зросла аж до 1 зл. 20 грошів, а в 1626 р. вже знову перець подешевшав до 28 грошів (там само. – Спр. 1003. – Арк. 191). Зрештою, можливо, це були різні гатунки перцю.

¹¹⁸ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1003. – Арк. 183 (1621 р.). Давніше, під 1611 р., згадувалося про дарування йому на Різдво просто якихось прянощів за 16 грошів (там само. – Спр. 1002. – Арк. 82).

¹¹⁹ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 83.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Там само. – Арк. 83–84, 89–90, 93.

¹²² Там само. – Арк. 107.

¹²³ Там само. – Арк. 93.

¹²⁴ Там само. – Арк. 132.

¹²⁵ Там само. – Арк. 135; спр. 1003. – Арк. 141, 278.

адвоката (Валентина), то згадується, що крамар Якуб Івашкович переглядав із ним справи, які були потрібні для судових процесів при королівському дворі, з цієї нагоди вони обоє випили 2 гарнці з квартою вина (8,64 л, вартістю 3 зл.)¹²⁷. Також збереглися записи про пригощання прокуратора Адама вином (півгарнцем, тобто 1,88 л мальвазії, за 16 грошів, отже, дешевим вином)¹²⁸. Це досить дивно, адже у тогорічній постанові йшлося про утримання лише одного постійного адвоката. Тут можливо таке пояснення: Адам фігурує в записах як прокуратор, котрий отримував визначену квартальну платню від цеху, а от Валентин отримував кошти лише принагідно – за певні справи чи виконання певних дій і оплата за це була значно менша (12 грошів)¹²⁹. У подальшому в протоколах фігурують ще адвокати Валентин (у 1620 р. йому сплачено 20 грошів за відвідування ратуші)¹³⁰ і Захарія (1622 р. з нагоди його почастунку вином)¹³¹. Окрім того, крамарський цех звернувся до адвокатських послуг Бартоломія Зіморовича у 1629 р. під час судового процесу проти цеху шапкарів. Крамарі конфіскували як заборонені до продажу цьому цехові “магерки” (так називалися шапки угорського покрою, виготовлені з грубого, але м’якого сукна, часто з пір’їною або пучком пір’я). Як записав крамарський писар, цех “використав пана Бартоломія Зіморовича, практика, аби він пильнував тої справи, видав на неї 4 зл.”¹³² З контексту цього запису видно, що Б. Зіморовича було залучено тільки для конкретного процесу й він не був постійним адвокатом цеху.

Крім професійних оборонців, крамарський цех активно висилав своїх власних членів на різні поїздки для представлення інтересів цеху, передусім на ведення справ при королівському дворі. У 1614 р. відправляли до Варшави Вольфа Брендта. Коли він повернувся, то представив братії реєстр, у якому перераховувалися витрати на “справи” й на почастунок адвокатам¹³³. У листопаді 1617 р. до Варшави їздили від цеху четверо осіб (з імені відомі лише троє: Шимон Войша, Станіслав Вільчек та вірменський писар Якуб Івашкович) для вирішення процесу проти Монтелупі. Посланці ретельно прозвітували про свою подорож і відповідні витрати: фурманові заплатили аж 55 зл. за те, що возив їх і чекав там два тижні; у дорозі витратили 7 зл., в самій Варшаві – ще 5 зл. Дорого обійшовся обігрів помешкання дровами (аж 49 зл.), кухарці видали ще 5 зл. і роздали слугам та адвокатам, які діяли в столиці, 19 “цимберів” (скоріш за все, йдеться про певний різновид хусток). Окрім того, Якуб Івашкович та Станіслав Вільчек на саму поїздку до королівського двору витратили 20 зл.¹³⁴ Фактично цього Якуба Івашковича цех призначив уповноваженим у Варшаві в крамарських справах (*aby był pomocznem w Warsawie w sprawach naszym*), що наближувало його статус до згадуваних вище “принагідних” адвока-

¹²⁶ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 138.

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Там само. – Арк. 141.

¹²⁹ Там само. – Арк. 154.

¹³⁰ Там само. – Арк. 171.

¹³¹ Там само. – Арк. 191.

¹³² Там само. – Арк. 245.

¹³³ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 107.

¹³⁴ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 142.

тів¹³⁵. Поза тим, у Варшаві діяв якийсь пан Ляхович, якому крамарі пересилали гроші через Івашковича¹³⁶. Згаданий Ляхович був винайнятий для вирішення крамарських справ і більшої пильності при дворі (*dla odprawowania spraw u większej pilnosci*)¹³⁷. Він діяв при якомусь панові Гортензію (або ж Ортензію). І Ляхович, і Гортензій очевидно відігравали важливу роль у відстоюванні інтересів цеху в столиці, але про них з крамарських протоколів відома лише дуже скупа інформація¹³⁸. Ляхович за свої послуги отримав килим. Гортензію передавалися гроші від цеху (наприклад, 10 червоних золотих у вересні 1617 р.) через Аведика Полібовського, який теж виїхав у вересні того ж року, і залишився у Варшаві на тривалий час (16 тижнів) для вирішення корпоративних справ, і мав при собі помічника – Симона Колдерника (Полібовський отримав на свою діяльність 65 зл., а помічник – лише 5 зл.)¹³⁹. Ляхович перебував у Варшаві ще й у 1619 р., коли до столиці висилали крамарську делегацію із шести осіб та фурманом з Любліна (з тексту незрозуміло, чи ціла делегація виїхала з Любліна, чи тільки фурман був звідти). По дорозі зіпсувалося колесо, й вони найняли “хлопів”, які провадили делегацію ночами, а на кожну ніч витрачалося по золотому (сумарно ця дорога обійшлася у 20 зл. 7 грошів). Поверталися назад через Люблін (фурманові за відтинок Варшава – Люблін заплачено 8 зл., а за Люблін – Львів – 10 зл.). Подорож тривала, очевидно, шість тижнів (це видно з того, що автор рядків у крамарській книзі платив своєму слугі-супутнику по 15 грошів за кожен із 6 тижнів). У Варшаві при дворі крамарські делегати знову роздаровували “цимбери” (хустки)¹⁴⁰.

З цього видно, що у Варшаві перебувала ціла когорта представників від купців, яка займалася своєю рідною “цеховою дипломатією”. У крамарських протоколах зазначалось, що деякі представники були дуже активні й за це їх цех винагороджував – наприклад, вірменського писаря Якуба Івашковича та його дружину було обдаровано грошима, *widząc wielkie zyczliwości Warszawskie*¹⁴¹. У травні 1619 р. цех пригощав вином і помаранчами цього Якуба Івашковича, а також Ляховича та ще п’ятьох цехових братів¹⁴².

¹³⁵ Там само. – Арк. 140.

¹³⁶ Там само. – Арк. 151.

¹³⁷ Там само. – Арк. 153.

¹³⁸ Ці особи невідомі навіть з імен. Можна припустити, що під прізвищем Ляхович фігурує крамар Лазар Луходзич (принаймні про це свідчать списки багатих крамів, де прізвище цього торговця має численні варіації написання, в тому числі на його крамі згадується котрийсь Ляхович, але немає певності, що це одна й та особа. Див.: *Заяць О.* Старі та нові “білі плями”... – С. 168). Також можна припустити, що Ортензій – це львівський професійний адвокат і оратор Ян Гортензьовський (див.: *Łoziński W.* *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – Lwów, 1890. – S. 95), але й тут стовідсоткової певності немає.

¹³⁹ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1003. – Арк. 140–143.

¹⁴⁰ Там само. – Арк. 152–153.

¹⁴¹ Там само. – Арк. 154.

¹⁴² Там само. – Арк. 167. Також Якуб Івашкович разом із Єронімом Бриніком у 1618 р. їздили до короля на “термін крамарський” (тобто на процес у справі про крамарів). Цех видав їм досить таки значну суму як на ті часи – аж 169 зл. (там само. – Арк. 147). Івашкович також був тим посланцем від цеху, котрий возив (разом із Івашком Сисаком) до Варшави оригінал привілею Сигізмунда I 1519 р., яким крамарі найбільше дорожили, а та-

У відстоюванні цехових справ крамарі витрачали гроші не тільки на офіційні цілі (поїзд, проживання тощо), а на різні подарунки й подяки, які в сучасному розумінні радше нагадували хабарництво, але в давніші часи сприймалися як задобрювання та вияви вдячності і, очевидно, не мали такої однозначно негативної конотації. Крім витрат на подарунки у поїздках до столиці, цех займався аналогічною діяльністю на місцевому рівні. Скажімо, коли в 1614 р. на засідання цеху заходив у котрійсь справі райця Станіслав Ансерін, то крамарі взяли його просити, щоб “був ласкавий на наші справи” й пригощали його вином¹⁴³. Тоді ж у протоколи записали витрати на протегування (всього лише 10 грошів). Бурмистрівським слугам платили по 2–3 гроші, щоб ті не давали торгувати забороненими товарами шотландцям¹⁴⁴. У 1627 р. райцям подарували фунт чемберів (перську тканину або хустки) за те, що вони прогнали шотландських конкурентів, а також дали райцям 7 зл. 4 гроші за те, що усунули львівського торговця Станіслава Брікнера (до того ж іще гайдукові аж 3 зл. для нагляду, щоб Брікнер не повертався до забороненої торгівлі)¹⁴⁵. У 1619 р. цех подарував пару хусток львівському старості за свідоцтво з печаткою, в якому було вкотре зафіксовано, що крамарів у Львові має бути не більше сорока¹⁴⁶. Коли в 1630 р. рада депутувала трьох райців – Домініка Павла Гепнера, Павла Боїма і Андрія Чеховича – до крамарів для ревізії їхніх цехових привілеїв, то цех пригостив їх вином і щедро обдарував (Гепнеру – 3 зл., Чеховичу – два талери, а Боїмові шість хусток тонкого чемберу вартістю 7 зл. 6 грошів)¹⁴⁷.

Бували й випадки явно на межі законності. Так, під час активних судових процесів цеху проти райців та купця Монтелупі у 1617 р. крамарі подарували хустку “хлопцеві” райці Еразма Сикста за те, що цей парубок переказував, про що райці розмовляли з Монтелупі та віце-інстигатором (заступником міського публічного обвинувача)¹⁴⁸. Подальші записи про те, що міському писареві дали за щось лікоть червоної китайки, тому ж райці Е. Сикстові – кілька килимів (аж за 26 зл.), декретовому підпискові Пшевліцькому – “гусарський пасок”, а райці доктору Домінікові (Гепнеру) – фунт перцю і два лоти шафрану¹⁴⁹, то викликають сумніви, наскільки були невинні вияви вдячності. Таких випадків у цехових протоколах безліч, і хоч вони надзвичайно цікаві самі по собі, немає потреби наводити їх. Загалом же такі питання, як участь крамарського цеху в судових процесах, висилання делегацій, залучення для захисту корпорації адвокатів та посередників тощо заслуговують на окреме дослідження¹⁵⁰.

кож цехову книгу запису привілеїв і декретів (можливо, йдеться про згадану збірку “Права і декрети” – див.: BZNO. – Sygn. 1645).

¹⁴³ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 115.

¹⁴⁴ Там само. – Спр. 1003. – Арк. 168, 171, 192.

¹⁴⁵ Там само. – Арк. 227.

¹⁴⁶ Там само. – Арк. 151.

¹⁴⁷ Там само. – Арк. 257.

¹⁴⁸ Там само. – Арк. 138.

¹⁴⁹ Там само. – Арк. 138, 143, 150.

¹⁵⁰ Для XVI ст. уже є певні напрацювання (див.: *Заяць О.* Оборона прав крамарських корпорацій...), але багаті на судові процеси XVII і XVIII ст. щойно чекають своїх студій.

Образ крамарського цеху за протокольною книгою був би неповним без кількох штрихів про те, як цехові звичаї регламентували правила співжиття та поведінки в цеху. Так, за одним “стародавнім звичаєм”, коли після завершення торгового дня всі пакувалися додому, останній, хто виходив з багатих крамів, замикав ґрати на замок. Хто це порушив, мусив без жодних поблажок віддати до цеху півтора гроша і заслуговував на “тяжке карання словами” від братії¹⁵¹. Щодо поведінки під час ярмарків, то якщо хтось із цехових братів у той час вирішив засісти на Ринку у так званій “буді” (своєрідному кіоску), то він не мав права відкривати у себе вікна поміж багатими крамами. Інакше порушник мав віддати до цеху камінь воску і взагалі втратити членство у цеху¹⁵². Наскільки можемо розуміти, йдеться про недобросовісну конкуренцію, коли хтось із крамарів хотів відкрити під час ярмарку не санкціоновану додаткову торгову точку.

Деякі вимоги стосувались організації торгового простору. Наприклад, на початку 1582 р. цех постановив, щоб жоден брат не смів зберігати під ташом (тобто під крамарським наметом) вугілля в скрині, а також жодних інших скринь встановлювати. Дотримання цієї вимоги мало на меті, щоб сторож міг краще пильнувати, що діється під тим чи іншим наметом – чи не відбуваються там якісь торговельні махінації. За порушення цього правила встановлено покарання – безмін воску¹⁵³.

Крамарські протоколи містять описи торговельних порушень, які чинили самі члени цеху. Цехові брати у 1530 р., скажімо, встановили, що син Юрка Мзикота важить поганою вагою (*cum mala mensura mensuravit*). І хоча провинився син, але штраф було покладено на батька, який за порушення сина мав заплатити камінь воску¹⁵⁴. За таке ж порушення аналогічне покарання було приписано вірменинові Гжегожу Філіповичу (*non iuste ponderavit*)¹⁵⁵. У 1590 р. цеховий брат Аведик Шимкович був покараний за спілку з якимось Захарієм, котрий не належав до крамарської корпорації. Покарання було не без символічності. Аведик мусив подарувати цехові 10 ліктів чорного оксамиту на крамарський поховальний саван (“лайтух”). У цьому записі пояснювалось, що так, як колись Аведик дарував (під час вступу до цеху) кірасу на живу людину, так тепер подарує цей оксамит на мертву¹⁵⁶.

У вересні 1613 р. були висловлені скарги братії на крамаря Петра Норсеса, що він, не задовольняючись “сидінням” на своєму крамі, розсилає своїх синів по інших крамах і відваблює покупців від інших братів-крамарів, провадячи їх або до батьківського краму, або до крамниць по кам’яницях, і переважно якраз до тих, які не є членами крамарського цеху. Норсес виправдовувався незнанням заборони на такі дії і просив вибачення. Врешті цех йому це простив, але на майбутнє постановив: щоб не було такого переманювання і спілок з нецеховими особами, запроваджуються карі на кожного такого порушника – за перший раз 10 гривень, за другий – 20, а за третій – втрата членства в цеху (*złożenie cychy*). До цього додавалося

¹⁵¹ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 15–16.

¹⁵² Там само. – Арк. 30.

¹⁵³ Там само. – Арк. 44.

¹⁵⁴ Там само. – Арк. 21.

¹⁵⁵ Там само. – Арк. 23.

¹⁵⁶ Там само. – Арк. 55.

пояснення: “нема, що робити в цеху тому, хто розриває братерську любов, і прихильніший до чужих більше, ніж до своїх, та з ними пристає [до спілки]”¹⁵⁷.

Крім “зради” цеху на користь чужих, існували ще й інші порушення, про які дізнаємося з книги “Прав та декретів”: у 1562 р. було видано раєцький декрет, за яким особи, котрі мають два вікна у своєму крамі, не можуть викладати і продавати товари на обидвох, а тільки на одному, а друге вікно мають комусь орендувати. Цей декрет постав із суперечки, коли з цехом крамарів судився міщанин Станіслав Долинський, який мав два вікна і в обох продавав товари упродовж 15 років. Долинський просив раду зберегти його у користанні й володінні обома вікнами, але йому було заявлено, що ніхто не пам’ятає, щоб одночасно у двох вікнах один дідич викладав товари, а натомість завжди було так: одне здавалося в оренду, а інше використовувалось для торгівлі. Крамарі це довели за допомогою свідчення цехмістрів різників, шевців і гончарів. Тому С. Долинському так і дозволено було – в одному торгувати, а інше – здавати в оренду¹⁵⁸. Однак неясно, як С. Долинський зумів вести торгівлю з обох вікон упродовж такого довгого часу, якщо це суперечило міським торговельним правилам.

Іншим важливим питанням цехового співжиття було врегулювання конфліктів усередині цеху. Вже у “Звичаях” 1528 р. був пункт про “молодь, яка нескромно сидить у крамах” – на осіб, котрі чинили розбрат і шарпанину (*niesnaski, szarpanie*), накладалася кара безміном воску¹⁵⁹. З часом, як уже згадувалось, воскові кари було замінено на грошові. Очевидно, що конфлікти бували завжди в цеху, але крамарські протоколи найретельніше їх фіксували в 1614 р. та деяких наступних роках. Отож, під тим роком було занотовано про “сварку в крамах” Івашка Шишака і котрогось Норсесового сина, не названого на ім’я. За те, що вони бралися до бійки (*porwali sie do siebie*), браття взяли від них штрафу по 5 грн, але їм дали поблажку – відмінувавши кожному з них від цієї суми по 3 зл. (внаслідок цього конфлікту бюджет цеху поповнився на 10 зл.)¹⁶⁰.

Однак сварилася не лише молодь і не лише чоловіки між собою. Того ж 1614 р. відбувався конфлікт (*poswarek*) Єроніма Бріннера з Вольфберною. Є. Бріннера покарали не лише 5 гривнями штрафу, але й “сидінням” (очевидно, у крамарській вежі чи іншому приміщенні, яке використовували для покарань). Натомість Є. Бріннер подався до райців з апеляцією. Цеховий загал урешті змилювався й через те, що винуватець “шукав ласки у братії, а також тому, що мав причину до сварки”, було вирішено зменшити суму штрафу аж до 1 злотого, що зробило це покарання радше символічним¹⁶¹. Можливо, деякі крамарі мали запальніший характер, бо згадуються у контексті сварок неодноразово – того ж 1614 р. поривалися до бійки згадані вже Івашко Шишак та Єронім Бріннер. Шишака цех присудив до ув’язнення і 5 гривень штрафу, а Єронімові – внести для цеху півкаменя

¹⁵⁷ Там само. – Арк. 102.

¹⁵⁸ BZNO. – Sygn. 1645. – S. 68–68 v.

¹⁵⁹ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 18.

¹⁶⁰ Там само. – Арк. 104.

¹⁶¹ Там само. Схоже, цей конфлікт мав певну передісторію – у раєцьких актах під 1613 р. записано, що Є. Бріннер за крамовою огорожею кинув образливі слова до Вольфа Берндта та його дружини Катерини (там само. – Спр. 31. – Арк. 1472).

воску. Врешті Івашкові братія учинила поблажку (*ufolgowanie*) він сплатив лише 3 зл. 15 гр. (чи було скасовано ув'язнення й чи були поблажки для Бріннера, невідомо)¹⁶². Того ж року відбувся ще один конфлікт – між Василем Буйновським і Задиком (сином Тороса Рабічки). Задика засудили на внесення півкаменя воску і ув'язнення, а Василя – просто на штраф – півкаменя воску¹⁶³.

У 1615 р. сварка і шарпанина (*zalebki*) відбувалися між Богданом Криштофовичем і Симоном Муратовичем, у 1619 р. – між Криштофом Глушковичем і Буйновським, 1626 р. – між Каспром Костовичем та котримсь Асуадором¹⁶⁴ та ін. З нагоди останнього конфлікту цеховий загал постановив: якби котрийсь із них почав конфлікт і “підніс руку між крамами”, то має на місці, не покидаючи цеху, дати аж 50 гривень штрафу й бути ув'язненим. Під 1627 р. у протоколах записано, що Гжесько Аксентович “кинувся на брата з непристойними словами”, тому його покарали двома безмінами воску і сидінням на брамі¹⁶⁵.

Отже, конфлікти бували й частіше, але писар не завжди фіксував їх. Загалом у джерелах завжди краще відображено негативні явища, порушення правил чи кривди, оскільки це було щось, що виходило за рамки норм, потребувало пильної уваги та усунення проблеми.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Дослідження крамарських протоколів дозволяє відтворити чимало сторін життя цеху багатих крамарів. Звичайно, це джерело далеке від повноти й охоплює лише частину цехових звичаїв та практик. Особи, які вели протоколи, записували те, що могло зацікавити цехову братію – передусім правила поведінки в цеху, повідомлення про вступ нових членів та обрання цехмістрів і столових братів. Ці нотатки мали для братії, очевидно, довготривалу самостійну цінність – розпорошені правила співжиття фактично становили своєрідний цеховий “статут”, хоч і незатверджений; прийняття нових братів відображало формування персонального складу корпорації, а вибори цехової старшини мали важливий церемоніальний аспект.

Однак найчисленнішою категорією записів були фінансові звіти. Саме ця остання група нотаток вражає своїм розмаїттям. Братію цікавили не так події самі по собі, як те, що вони були джерелом надходжень коштів чи їхнього витрачання на певні цілі. І саме завдяки цьому до нашого часу дійшла безліч дрібних деталей з життя цеху. Такі питання, як участь цеху в релігійних процесіях, змагання зі стрільби, проведення бенкетів, ремонт та перебудова крамарських приміщень, діяльність цехових адвокатів, приклади порушень корпоративних правил і конфліктів, фіксувалися саме тому, що за ними стояли конкретні кошти – більшою мірою витрати, але інколи і прибутки (переважно завдяки штрафам для порушників). Водночас слід зазначити, що повніша картина цехового життя вимальовується тоді, коли до цехових книг буде долучено інші типи джерел, зокрема раєцькі та рахункові книги.

¹⁶² ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1002. – Арк. 112.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Там само. – Арк. 120; Спр. 1003. – Арк. 160, 214.

¹⁶⁵ Там само. – Спр. 1002. – Арк. 228.